

Az államok szuverén egyenlősége

Szerző: KARDOS Gábor

Affiliáció: egyetemi tanár, ELTE ÁJK

Rovat: Nemzetközi jog

Rovatszerkesztő: Sulyok Gábor

Lezárás dátuma: 2017.11.04

Idézési javaslat: KARDOS Gábor: „Az államok szuverén egyenlősége” in JAKAB András – FEKETE Balázs (szerk.): Internetes Jogtudományi Enciklopédia (Nemzetközi jog rovat, rovatszerkesztő: SÚLYOK Gábor) <http://ijoten.hu/szocikk/az-allamok-szuveren-egyenlosege> (2018). Konkrét szöveghelyre való hivatkozáshoz javasoljuk a szövegbeli bekezdésszámok használatát, pl. [8] vagy [12]–[18].

A nemzetközi jogrend egyik legfontosabb alapelve. A szuverenitás lényege, hogy az állam, más államnak nemzetközi jogilag nem alárendelt, és joga van arra, hogy – autonóm módon eljárva – államterülete fölött területi és állampolgárai felett személyi főhatalmat gyakoroljon, továbbá nemzetközi kapcsolatokra lépjen. Az egyenlőség nemzetközi jogi egyenlőség, tehát formális, nemzetközi jogi értelemben minden állam főhatalma, jogai és kötelezettségei egyenlőek. A szuverenitásnak része, hogy minden állam maga dönt arról, hogy melyik – önmagát államnak tekintő – entitással lép kapcsolatba. Az államhatárokon keresztül társadalmi és gazdasági interakciók elképesztő mértékű megnövekedése, továbbá az egy államon belül megoldhatatlan problémák tudatosodása eredményeként az autonóm döntések meghozatalának köre erősen szűkült. A nemzetközi döntéshozatali folyamatokban az érdemi részvétel garanciája lehet, ha az adott ország viszonylag kiegyensúlyozott pozíciót foglal el az államok kölcsönös függésének rendszerében.

Tartalomjegyzék

1. **A fogalom értelmezése**
2. **A szuverén egyenlőség a nemzetközi jog rendszerében**
3. **A szuverenitástól a szuverén egyenlőségig**
4. **Szuverén egyenlőség az ENSZ Alapokmányában, a szuverén egyenlőség joghatásai**
5. **Minden állam egyenlő, de vannak egyenlőbbek**
6. **A szuverén, az erőszak és az emberi jogok**
7. **A szuverenitás és a nemzetközi jog tiszteletben tartása**
8. **A szuverenitás egyéb nemzetközi jogi korlátai**
9. **Az Európai Unió és a szuverenitás**
10. **A szuverenitás átalakulása és indokolhatósága**

1. A fogalom értelmezése

[1] Valójában két fogalomról van szó, amelyeket azonban az ENSZ Alapokmánya az 1943. októberi moszkvai négyhatalmi nyilatkozat nyomán okkal kapcsolt egymáshoz, mivel az államok szuverenitásának mértéke nemzetközi jogi szempontból egyenlő. A szuverenitás lényege, hogy az állam más államnak nemzetközi jogilag nem alárendelt, és joga van arra, hogy – autonóm módon eljárva – államterülete fölött területi és állampolgárai felett személyi főhatalmat gyakoroljon, továbbá nemzetközi kapcsolatokra lépjen. Az egyenlőség nemzetközi jogi egyenlőség, tehát formális, nemzetközi jogi értelemben minden állam főhatalma, jogai és kötelezettségei egyenlőek. A lényeg a kompetenciák, jogkörök államok közötti – absztrakt, a hatalmi viszonyoktól független – elosztása.

[2] Az előbbi értelmezés a nemzetközi jog konstrukciójából ered, olyan nemzetközi jogi gondolkodók intellektuális hagyománya, mint Emerich de Vattelé (*Le droit des gens*, 1758).^[1] Az ezzel a felfogással szembenálló értelmezés a szuverenitást az államok közötti kompetenciák absztrakt elosztása helyett a nemzetközi jogon túli tényezőkben látja. Carl Schmitt szerint a szuverenitás lényege – azon túlmenően, hogy jogi értelemben alanya az, aki a rendkívüli állapotról dönt^[2] –, hogy az állam mint konkrét hatalmi tényező mire képes a nemzetközi arénában. Szerinte az absztrakt és üres nemzetközi jogi formalizmus azzal, hogy a szuverenitást a hatalmi viszonyoktól függetlenül a nemzetközi jog által biztosított kompetenciában ragadja meg, elrejt a valóságot, a nagyhatalmak által létrehozott konkrét rendet, a nemzetközi erőviszonyokat.^[3]

[3] Hans Kelsen normatív koncepciónak tartja a szuverenitást, alanyaként azonban nem az államot azonosítja. E szerint a felfogás szerint az állam szuverenitása annyi, amennyit a nemzetközi jog megenged neki, valójában tehát nem az állam, hanem a nemzetközi jog a szuverén. Az állam szuverenitása azt jelenti, hogy a nemzeti jogrendszer nem más állam jogrendszerének, csupán a nemzetközi jogrendszernek alárendelt, és így jobb elkerülni az állami szuverenitás fogalmának használatát.^[4] A szuverenitás olyan normatív koncepció, amely ha a valóságra mint tényleges hatalomra utalna, akkor nem lehetne az államok mint jogi entitások jellemzője, hiszen egy nagyhatalomhoz képest egy olyan államnak, mint Lichtenstein, semmiféle hatalma nincs. Nemzetközi jogi értelemben a szuverenitás tehát nem lehet más, mint az, hogy állam joghatóságának egyetlen korlátja a nemzetközi jog.^[5]

2. A szuverén egyenlőség a nemzetközi jog rendszerében

[4] A nemzetközi jogrend egyik legfontosabb alapelve. Szoros kapcsolatban áll a nemzetközi jog más alapvető elveivel, az erőszak és a belügyekbe történő beavatkozás tilalmával, amelyek védik az állami szuverenitást, továbbá a népek önrendelkezésével, amely – legalábbis a gyakorlatban – erősítheti, de rombolhatja is azt. Ha ugyanis az állam szuverenitása a nép önrendelkezésén alapul, akkor erősíti, legitimálja, ha viszont kiválási szándék nemzetközi jogi alapját képezi, akkor rombolja. A szuverenitás mellőzhetetlen kiindulási pont a nemzetközi jogi elemzés számára, mivel annak döntő eleme, hogy az adott kérdésben van-e nemzetközi jogi norma, és hogy az milyen cselekvési lehetőséget hagy az állam számára.^[6] Az állam szuverenitásának kérdése összekapcsolódik a nemzetközi jog alapvető elméleti kérdéseivel is, így például azzal a dilemmával, hogy a szuverenitással hogyan fér össze a nemzetközi jog kötelező jellege.

3. A szuverenitástól a szuverén egyenlőségig

[5] A szuverenitás nem csupán nemzetközi jogi, de nem is csupán jogi fogalom, az államról való elméleti gondolkodás, a politikai filozófia központi kategóriája. A fogalom Jellinek szerint abban a történeti helyzetben keletkezett, amelyben a francia királyoknak hatalmuk elismertetése érdekében

meg kellett küzdeniük az egyházzal, a Német-Római Szent Birodalommal és saját feudális nagyurakkal.^[7] A szuverenitás eredeti, belső politikai jellegű felfogása évszázadok esztétörténeti átalakulása eredményeként vált nemzetközi jogi alapelvvé.^[8]

[6] A középkori Európát a *Civitas Maxima* ideája, az egyházi és a világi alapon szerveződő lojalitások (pápaság és császárság) hierarchikus hatalmi rendszere jellemezte. A pápától és a császártól való külső függetlenség elnyerésének előfeltétele a belső hatalmi széttagoltság uralkodói megszüntetése volt. A koncepció az abszolút uralkodó – aki maga volt a szuverén, a szuverenitás megtestesítője: a tizenhatodik század végén az állam az uralkodó politikai testét jelentette – hatalmának ideológiai alátámasztásaként az abszolút hatalom igazolásaként jelent meg. 1609-ben I. Jakab angol uralkodó azt mondta, hogy a király csakúgy, mint Isten, sakkfiguraként bánhat alattvalóival.^[9] Ez is arra utal, hogy a mindenható Isten teológiai tételébe foglaltak jelennek meg a világi főhatalom jellemzőiként.^[10] A szuverenitás az abszolútum utáni vágy kifejezése.^[11]

[7] A szuverenitás még az abszolút uralkodó hatalmát igazoló elméleti koncepcióként sem jelentett feltétlenül korlátlan közhatalmat, és itt nem csupán annak természetes hatáiról van szó. Thomas Hobbes angol állambölcselet értelmezésében – amellet, hogy az uralkodó hatalmának nincsenek tételes jogi korlátai – a természetjog betartására is csupán törekednie kell.^[12] Jean Bodin francia politikai gondolkodó (*Les Six livres de la République Paris, 1576*) és Hugo Grotius, a nemzetközi jog atyjának tekintett holland tudós (*De jure belli ac pacis, 1625*) felfogásában a szuverenitás egyértelműen nem korlátlan, az uralkodót kötelezik az isteni törvények és a természetjog. Grotius az Istennek vagy a más uralkodónak tett ígéreteket is a szuverenitás korlátjaként fogja fel. Az uralkodó saját ígéreteinek önkorlátozó jellege azért fontos, mert lehetővé teszi a szuverenitás koncepciójának fenntartását akkor is, amikor az állam nemzetközi szövetségek része, vagy nemzetközi szerződések vagy szokásjog formájában vállal kötelezettséget.^[13] Angliában a dicsőséges forradalom korlátozta az uralkodó hatalmát, és elvezetett a Shaftesbury által proklamált, majd a William Blackstone által kifejtett parlamenti szuverenitás koncepciójához.^[14] Jean-Jacques Rousseau Hobbes-hoz hasonlóan lényegében abszolútnak látta a szuverenitást, de már nem az uralkodó, hanem a nép szuverenitását. Immanuel Kant olyan módon igazítja ki Rousseau-t, hogy *de jure* ugyan a nép a szuverén, ám a *de facto* szuverenitást a törvényhozást birtokló testület gyakorolja.^[15] John Austin utilitarista felfogásában a szuverenitás alapja hasznosságának belátásában és az engedelmisség megszokásában van.^[16]

[8] Noha az 1648-ban kötött vesztfáliai békeszerződés – valójában münsteri és osnabrücki szerződés – főként területi rendezéssel és a vallásszabadság kérdésével foglalkozott, és szót sem ejtett a szuverenitásról,^[17] azonban a szuverén államok közötti viszonyok szabályozásának kérdésével foglalkozó nemzetközi jog (és az ezeket a viszonyokat értelmező nemzetközi kapcsolatok elmélete realista iskolájának) uralkodó paradigmájává vált.^[18] A területük és azon tartozódók felett kizárólagos hatalommal, erőszak monopóliummal rendelkező európai államok rendszerének konszolidációja igényelte a közös viszonyaik szabályozására alkotott koordinatív jellegű normarendszert, amely tükrözte az elkülönült szuverének szuverenitásukból eredő előjogait, így például területük és belső joghatóságuk sérthetetlenségét, a nekik vagy az őket megtestesítő személyeknek járó immunitást. Az új nemzetközi rend az államok nem hierarchikus, horizontális együttélésén, egymás egyenlőkénti elismerésén és a *pacta sunt servanda* alapvető jogelvén alapult.^[19] A nemzetközi jog kizárólagos alanyai és a nemzetközi kapcsolatok egyedüli szereplői az államok voltak, amelyek a háborúindítás – az uralkodók végső érve – jogának birtokában terjeszthették ki területi szuverenitásukat. Hobbes arra mutat rá, hogy az államok gladiátor pózban féltékenyen figyelik egymást és fegyvereik egymásra mutatnak,^[20] Giambattista Vico megfogalmazása szerint pedig az államok titánként magasodtak alattvalók fölé, és vadul legyilkolták a területük határait megsértőket.^[21]

[9] A szuverenitás lényege, amelyből a belső joghatóság sérthetetlensége következik, az államok függetlensége, hangsúlyozta Emerich de Vattel, és ugyancsak ő fejtette ki a vesztfáliai paradigma részeként megjelenő államok közötti jogegyenlőség eszméjét, amelyet antropomorf módon, a természetjogból következő emberi egyenjogúság alapján indokolt.^[22] Más kérdés volt a gyakorlat, így

az 1814. évi bécsi kongresszuson a kis államok egyetértése csupán mint forma és etikett jelent meg, a szuverén egyenlőség valójában az európai nagyhatalmak között létezett.^[23] Az első világháború után létrehozott Nemzetek Szövetsége megalakításban a vesztes államok nem vehettek részt, ugyanakkor a velük kötött békeszerződések beléptették őket a szervezetbe. A második világháború után az ->[Egyesült Nemzetek Szervezete](#) létrehozásából a vesztesek hasonlóképpen ki voltak zárva, sőt az Alapokmány céljainak és elveinek érvényesítését velük szemben is kimondta, tagsági viszonyuk létrehozása pedig a békeszerződésekkel sem történt meg.

[10] Mire az államok szuverén egyenlősége egyértelműen a pozitív nemzetközi jog alapvető elvévé vált, a nemzetközi jogi gyakorlat és elmélet kizárta a Föld nagy részét a szuverenitásból. A tizenkilencedik század uralkodó felfogása szerint a szuverenitás – tehát az államiság – a civilizáció gyümölcse. Az államok a civilizáció őrei a vadsággal, a barbársággal, majd később a zsarnoksággal és a rabszolgasággal szemben. Ez a nézet szolgált a gyarmatosítás igazolására is. A XIX. században az Európán kívüli világ jelentős térségein létező entitásokat nem tartották államoknak, ezért szabadon meghódítható *terra nullius*nak, azaz uratlan területnek minősültek, a bennszülött uralkodók nem voltak a nemzetközi jog alanyai. A meghódítani nem bírt elismert ősi civilizációk – Kína, Japán, Perzsia, Sziám, a Török Birodalom – területét nem tekintették *terra nullius*nak. Ha erre hajlandóak voltak, érvényesnek tekintett szerződéseket kötöttek velük. Meghívták őket nemzetközi konferenciákra, értekezletekre, de nem egyenlő partnerekként vettek részt a nemzetközi közösség ügyeinek intézésében, és gyakran kénytelenek voltak elfogadni szuverenitásuk megalázó korlátozását. Így például 1856-ban a Török Birodalom a nemzetközi közösség elismert tagjává válik, de kapitulációs szerződéseket kell kötnie a nagyhatalmakkal, amelyek révén egyes városai bizonyos kerületeiben nem a saját joga és közigazgatása érvényesült. Ugyancsak el kell fogadnia a konzuli bíraskodás jogintézményét, amely azt jelentette, hogy a nagyhatalmak polgárainak jogvitáiban saját konzuljuk ítél.^[24] A korabeli személet szerint a volt európai gyarmatok – mivel keresztülmentek az e státusz biztosította civilizációs folyamaton – szuverén államként elismerést nyerhettek, ahogyan ez történt például a latin-amerikai térségben.^[25] A gyarmati rendszer felbomlása és az új államok létrejötte 1945 után már az önrendelkezési jog gyakorlásán alapult.

4. Szuverén egyenlőség az ENSZ Alapokmányában, a szuverén egyenlőség joghatásai

[11] Az ENSZ Alapokmány 2. cikkének 1. pontja lakonikusan kijelenti, hogy a szervezet valamennyi tag szuverén egyenlőségének elvén alapszik. Az állami szuverenitást védő legfontosabb alapelv, ->[az erőszak tilalmának](#) szövegéből derül ki csupán, hogy melyik a szuverenitás két legfontosabb tartalmi eleme: a területi épség és a politikai függetlenség (2. cikk 4. pont)

[12] Az államok szuverén egyenlőségének tartalmát az ENSZ Közgyűlés 2625 (XXV). számú határozata – amely a ->[nemzetközi jog](#) alapelveinek értelmezését adja – a következőkben foglalja össze:

- az államok jogilag egyenlők,
- minden állam rendelkezik a szuverenitásból eredő jogok teljességével,
- minden állam köteles tiszteletben tartani más államok jogalanyiságát,
- az állam területi épsége és politikai függetlensége sérthetetlen,
- minden állam joga, hogy szabadon válassza meg és fejlessze politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális rendszerét,
- minden állam köteles jóhiszeműen és teljesen eleget tenni nemzetközi kötelezettségeinek (->[nemzetközi kötelezettségek és szerződések](#)) és békében élni más államokkal.

[13] Következésképpen az államok szuverén egyenlősége mintegy foglalatát adja a nemzetközi jogból az államra háramló legfontosabb jogoknak és kötelezettségeknek, amelyek lényege más államok szuverenitásának tiszteletben tartása. A szuverenitás értelmezéséből kiolvasható, hogy milyen egy állam ideális viselkedése más államok irányában. A szuverenitás a pluralista nemzetközi jogrend előfeltevéseit jelenti: az államot illetően az előfeltevés az, hogy csupán addig kötelezett, ameddig tényleges vagy konstruált konszenzusa terjed, ami nemzetközi jogi kötelezettségeit illeti, noha azok

nemzetközi jogi értelemben teljes mértékben fennállnak, az államon belül azonban közvetlen hatályuk csak addig terjed, ameddig a belső jog magába foglalja őket, továbbá előfeltételezi az állam területi épségét és politikai függetlenségét.^[26]

[14] Pozitív módon – amint erre már Max Huber is rámutatott^[27] – az egyes állam tekintetében a szuverenitás függetlenséget, autonómiát, önrendelkezést (->a népek önrendelkezési joga) jelent, míg a nemzetközi jog értelmezése és alkalmazása oldaláról azt, hogy minden állam a saját ügyében bíró. Az, hogy mi tartozik az állam szuverenitásába, attól függ, hogy mely kérdések tartoznak a nemzetközi jog szabályozási körébe, valamint, hogy melyekben dönthet egyoldalúan az állam. Az Állandó Nemzetközi Bíróság megállapítása szerint annak eldöntése, hogy mely kérdés tartozik az állam kizárólagos belső jogkörébe – azaz belügy – lényegében relatív kérdés, mert a nemzetközi kapcsolatokat fejlődésétől függ,^[28] azaz attól, hogy az adott kérdés tárgyává válik-e a nemzetközi jognak. Hasonlóképpen nyilatkozott az Állandó Nemzetközi Bíróság az ugyanabban az évben hozott döntésében, a *Wimbledon*-ügyben. A testület különbséget tett a szuverenitás és az egyes szuverén jogok között, amint megfogalmazta, valamennyi nemzetközi egyezmény megkívánja, hogy a részes állam egy meghatározott módon gyakorolja szuverén jogát, de a szerződés kötelezettségvállalása a szuverenitás elengedhetetlen jellemzője.^[29]

[15] Valamennyi állam rendelkezik a szuverenitás teljességével, egy állam tehát mindig szuverén. Főszabályként a szuverén állam lép fel formailag önállóan a nemzetközi kapcsolatokban. Az államok nemzetközi jogalanyisága is egyenlő. A szuverenitásnak része, hogy minden állam maga dönt arról, hogy melyik – önmagát államnak tekintő – entitással lép kapcsolatra. Abban az esetben, ha az állam arra a következtetésre jut, hogy az alakulat nem szuverén, nem létesít vele (*de jure*) kapcsolatot.^[30]

[16] A szuverenitás tételéből következik a nemzetközi szervezetek döntéshozatalában főszabályként érvényesülő az „egy állam egy szavazat” elv, továbbá az állami aktusok szabályszerűségének és az állami magatartás jóhiszeműségének vétele. amelynek következtében a másik felet (államot) terheli annak bizonyítása, hogy azokat megsértették.^[31] Ugyancsak a szuverenitásból ered az államimmunitás, amelynek lényege, hogy az állam közhatalmi aktusai mentességet élveznek más államok bíróságának joghatóságától. Két egyenlő közül egyik sem gyakorolhat szuverén hatalmat a másik felett, *par in parem non habet imperum*. Az állami szuverenitás következménye – más nézőpontból nézve előfeltétele – az államterület, az államot irányító és nemzetközi szinten megjelenítő kormányzat és az ->állampolgárság. További következmény a monetáris szuverenitás, amely az önálló nemzeti valután alapszik. Ugyanakkor ez utóbbi nem tekinthető az államiság előfeltételének, hiszen számos állam nem rendelkezik ilyennel. (Így például Lichtenstein svájci frankot használ, míg az euró az EU számos tagjának és Montenegrónak a közös fizetőeszköze.) A természeti kincsek felett fennálló folyamatos szuverenitás és a meghatározott feltételek mentén nemzetközi jogszerű köztulajdonba vétel – éppen úgy, mint az adók kivetése – az állam gazdasági szuverenitásának része. Kelsen szerint viszont illúzió azt hinni, hogy a szuverenitásból bármilyen jogi szabály eredeztethető, ezek a normák azért léteznek, mert a ->szokásjog vagy a szerződési jog létrehozta őket^[32]

[17] Az Alapokmány tartalmazza a népek önrendelkezésének és az emberi jogok tiszteletben tartásának elvét is. Az első elvezetett a gyarmati rendszer felbomlásához, a szuverenitás világjelenséggé válásához, a második a szuverenitás korlátjaként is értelmezhető emberi jogok nemzetközi védelmére szolgáló intézményrendszer kiépüléséhez. Ami a másodikat illeti, az állami szuverenitás további védelmét ellátó belső joghatósági jogkör védelmének alapelve éppen ebben a dimenzióban, az emberi jogok nemzetközi védelmét illetően, szűkült.

5. Minden állam egyenlő, de vannak egyenlőbbek

[18] Az államok szuverén ->egyenlőségére építő normatív rend valamennyi állam akaratát egyaránt kellene hogy tükrözze. A nemzetközi jog azonban nem tükrözi valamennyi állam akaratát, lehetetlen a teljes egyetértés, a nemzetközi jogalkotás során a nagyobb államok akarata sokkal inkább érvényesül,

mint a kisebbeké.^[33] Az Egyesült Államok, Kína vagy Oroszország sokkal jobb helyzetben van ahhoz, hogy politikai céljai érdekében új koncepciók bevezetésnek stratégiáját kövesse.^[34] Emellett – a szuverenitásból következően – a nemzetközi jog akarata ellenére nem kötelezhetne egy államot, sőt a korlátozás nem is vélelmezhető.^[35] Mindez azonban nem érvényesül töretlenül a nemzetközi jogban.

[19] Az államok szuverén egyenlőségének integráns követelménye lenne, hogy a nemzetközi jogi döntéshozatalban kivétel nélkül érvényesüljön a konszenzus és az „egy állam, egy szavazat” elve. Ez azonban nincs így, a szuverén egyenlőség nem csupán materiális értelemben nem létezik, de a nemzetközi jogon belül is súlyos csorbát szenved az érvényesülése. Persze, hozzátehető, hogy ezekhez az eltérésekhez a kedvezményezett jogi helyzetben nem lévő államok így vagy úgy, de hozzájárultak, amikor konszenzusuk megadásával kifejezték egyetértésüket egyes, más államok nemzetközi jogilag privilegizált pozíciójához. A konszenzus joga pedig az államok szuverén egyenlőségének következménye.

[20] Az ENSZ Biztonsági Tanácsának döntéshozatala a nagyhatalmi egyetértés – ez a jaltai formula – elvén alapszik. A Biztonsági Tanács állandó tagjai – az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, Franciaország, Kína és Oroszország – kettős, sőt valójában hármas vétójoggal rendelkeznek. Az Alapokmány szerint minden állandó tagnak vétójoga van minden érdemi kérdésben, de a gyakorlat szerint az arról való döntés, hogy egy kérdés eljárási vagy érdemi jellegű, szintén érdemi kérdés. Egy állandó tag az ülés napirendjének előkészítése során informálisan jelezheti, hogy ha az adott javaslat megtárgyalásra kerül, élni fog vétójogával, tehát nincs szükség annak vizsgálatára, hogy érdemi vagy eljárási kérdésről van-e szó.

[21] A szuverén egyenlőség elve félretételének indoklásai lényegében egy dologra utalnak, pragmatikus vagy némileg kenetes módon megfogalmazva azt. A pragmatikus értelmezés szerint a létrehozott nemzetközi biztonsági rendszernek erőre volt szüksége, így a politikai szükség volt az indok.^[36] A másik megfogalmazás azt hangsúlyozza, hogy a vétójogot nem szabad privilegiumként értelmezni, mivel egy különleges kötelezettség ellentétpárja, a nemzetközi béke és biztonság nagymértékben függ attól, hogy a nagyhatalmak fenn tudják-e tartani.^[37] Nagyobb felelősség, nagyobb jogok. Azért kenetes ez a megfogalmazás, mert – amint az ENSZ Alapokmányának előkészítő iratai ezt egyértelműen bizonyítják – a győztes nagyhatalmak önmagukat helyezték ebbe a pozícióba.^[38] Ennek a hegemon pozíciónak az is része, hogy az ENSZ Nemzetközi Bíróságában az ENSZ Biztonsági Tanácsa állandó tagjainak állampolgárai folyamatosan tagjai a testületnek.

[22] A Nemzetközi Valuta Alap és a Világbank döntési rendszere az alaptökéhez történt hozzájárulás mértéke alapján súlyozott. Ennek magyarázata, hogy az említett nemzetközi pénzügyi intézmények jelentős hitelnyújtó tevékenységet folytatnak, és a súlyozott szavazási rendszer segítségével azoknak az államoknak van döntő szava, amelyek a tőke nagy részét adják. Az egységes belső piacon eltérő gazdasági erejük arányában résztvevő tagállamok súlyozott szavazati súlya alapján dönt az Európai Unió. Az Európai Unió döntéshozatalában a Lisszaboni Szerződés óta a kettős többség elve érvényesül, a szavazati súlyok többsége mellett lakossági többségre is szükség van az érvényességhez.

[23] Sajátos nemzetközi jogi egyenlőtlenséget teremt a nukleáris fegyverek terjedésének megakadályozásáról rendelkező 1968. évi egyezmény, noha azt megalapozza a szerződés tárgya. Az egyezmény értelmében az akkor már nukleáris fegyverekkel rendelkező részes felek arra nem vállaltak kötelezettséget, hogy ilyen eszközeiket leszerelik, csupán arra, hogy azokat nem adják át más államoknak, míg az ilyen fegyvereket nem birtokló államok arra kötelezték magukat, hogy nem fejlesztenek és nem igyekeznek beszerezni ilyen eszközöket.

[24] Az államok kifejezett egyetértésük nélkül is válhatnak nemzetközi jogilag kötelezetté, és ez is értelmezhető a szuverén egyenlőségtől történő eltérésként, hiszen az más államok akaratkifejezése alapján történik. Egy nemzetközi jogi norma egy állam kifejezett egyetértése nélkül válhat ugyanis a nemzetközi *jus cogens* – feltétlen alkalmazást kívánó szabályok –, illetve a nemzetközi *erga omnes* – az egész nemzetközi közösség felé fennálló kötelezettségek – részévé. Ami pedig a ->szokásjogot illeti, az

általános, minden állam között hatályos szokásjog esetében nincs szükség egy állam egyetértésére, ezért a gyarmati rendszer bomlása után létrejött államok mintegy „beleszülettek” a nemzetközi jogba. Egyébként a szokásjog kapcsán csupán az adott kérdéskörben közvetlenül érintett államok gyakorlatára és jogi véleményére (*opinio juris*) van szükség, ez is egyfajta sajátos nemzetközi jogi egyenlőtlenséget teremt az államok között. A közvetlenül érintett államok koncepciója az alapja az instant szokásjog koncepciójának^[39] is, amely azonnali, a kérdéskör által érintett államok kis száma ellenére megszülető szokásjogot jelent. Így például a világűr és a légtér elhatárolása tekintetében a Szovjetunió és az Egyesült Államok világűr-tevékenysége – objektumok felbocsátása – szokásjog keletkeztető volt.

6. A szuverén, az erőszak és az emberi jogok

[25] Az állami szuverenitás legfontosabb nemzetközi jogi korlátja az ENSZ Alapokmányában megfogalmazott általános erőszaktilalom (->**az erőszak tilalma**) és az emberi jogok védelmének kötelezettsége. Ezeknek a szabályoknak az állítólagos vagy tényleges megsértése áll a közvélemény érdeklődésének középpontjában, ha a nemzetközi jog tiszteletben tartásának kérdése vetődik fel.

[26] Az állam a legitim, vagyis a legitimnek tekintett erőszak eszközére támaszkodik.^[40] Az erőszak alkalmazásának, az azzal történő fenyegetésnek az eltiltása óta az államok nemzetközi konfliktusaik megoldása során nem támaszkodhatnak legitim módon a fegyveres erőszakra, és vitáikat a békés eszközökkel kell megoldaniuk. Az ENSZ Alapokmánya még az önvédelem egyébként természetesnek tekintett jogát is korlátozza, hiszen egy megtámadott állam azt csupán a Biztonsági Tanács intézkedéséig gyakorolhatja. A Biztonsági Tanács hatáskörét gyakorolva általában is legitimmé tehet valamely erőszakos állami fellépést. Megalapozottnak tűnik az a következtetés, hogy a fegyveres erőszak alkalmazásának eltiltása amellet, hogy korlátozza az államok szuverenitását, egyúttal elősegíti közöttük a jogegyenlőséget. Amint az emberi társadalmakban úgy a nemzetközi életben is a hatalmasok és gazdagok sokkal jobban élnek egyenlő jogaikkal, a tilalmak egyenlősége is jobban kötelezheti őket. A történeti tapasztalatok ugyanis egyértelműen megmutatják, főként a nagyhatalmak éreztek kísértést, hogy érdekeiket erőszakos úton képviseljék az államközi kapcsolatokban.

[27] Ami az emberi jogok tiszteletben tartásának és a szuverenitásnak a viszonyát illeti, egyes felfogások szerint az alapvető emberi jogokat súlyosan megsértő entitások nem is államok, mivel a szuverenitás lényege a népszuverenitás, amelynek gyakorlása az alapvető politikai jogok, így elsősorban a ->**választójog** útján történik. Az alapvető politikai jogok szabad gyakorlása nélkül tehát az állam nem is szuverén, ezért nem is állam.^[41] Ez a koncepció, amely az államok egy jelentős részét nem tekinti államnak, funkcionális zavarokat okozhat a szuverén egyenlőségen alapuló rendszerben, mivel az csupán azon alapul, hogy az állam formailag önállóan lép-e fel a nemzetközi kapcsolatokban. A gyakorlatban legfeljebb arról lehet szó, hogy egy új állam elismerése előfeltételének tekintik az alapvető emberi jogok tiszteletben tartását, ahogy azt a jugoszláv utódállamok esetében tette a Badinter-bizottság.^[42]

[28] Az emberi jogok tiszteletben tartása nemzetközi jogi elvének – mint a szuverén hatalom korlátjának – pedig az a következménye, hogy – a hidegháború befejeződése után általánosan elfogadottá vált felfogás szerint – az állam nem utasíthat vissza emberi jogi bírálatot azon az alapon, hogy az belügy. A konkrét kritikát természetesen vitathatja, az államot tehát addig védi a szuverenitás, amíg az egyén jogait tiszteletben tartja.^[43] Az emberi jogok nemzetközi védelmének intézményrendszere igyekszik meggátolni, hogy a szuverenitás a kínzás és egyéb jogsértések kölcsönös garantálását jelentse.^[44]

7. A szuverenitás és a nemzetközi jog tiszteletben tartása

[29] Az államot akarata ellenére – legalábbis elméletileg – kötelezni nem lehet, így saját maga hozza létre hatalma korlátait, azaz a nemzetközi jogalkotás útján más államok tekintetében kölcsönös

önkorlátozást hajt végre, így szabva korlátokat szuverenitásának. Ezért a nemzetközi jog tiszteletben tartásának kötelezettsége is értelmezhető az állami szuverenitás korlátjaként. Az államok szuverén egyenlősége alapján egymáshoz képest horizontálisan tételezett államok által, a köztük lévő kapcsolatok, valamint egyes belső viszonyaik együttes szabályozására alkotott nemzetközi jog nélkülözi az érvényesülését végső soron garantálni képes kényszerhatalmat. (Igaz, szűk körben, de alapvető fontosságú ügyben, a nemzetközi béke és biztonság kérdésében a nagyhatalmi egyetértésen alapuló grémium, az ENSZ Biztonsági Tanácsa ilyen kényszerhatalmat gyakorolhat.)

[30] Egy nem formális rendben, amely a lehető legnagyobb teret engedi arra, hogy a jogalkotásban és jogalkalmazásban azok akarata érvényesüljön, akik annak alárendeltek, azaz az államokénak, és nem rendelkezik azok akaratától független kikényszerítési rendszerrel, a jóhiszeműség (->[jóhiszeműség és rosszhiszeműség](#)) a működés fő feltétele. Ez a rend sok tekintetben azon nyugszik. Rosszhiszeműen eljárni ugyanis ebben a rendben – mást gondolni és akarni, mint mondani, kötelezettséget vállalni arra irányuló valódi szándék nélkül – csak akkor lehet hatékony, ha azt a többiek elhiszik, ha a többi állam jóhiszemű.^[45] Ha egy állam nemzetközi jogviszonyra lép, még ha saját maga rosszhiszemű is, abból indul ki, hogy partnerei jóhiszeműek. Az ENSZ Nemzetközi Bírósága kinyilvánította, a jóhiszeműség egyike a jogi kötelezettségek létrehozását és teljesítését irányító alapvető elveknek, bármi is a kötelezettségek forrása.^[46]

[31] A nemzetközi jogi kötelezettségek nem jóhiszemű teljesítése valójában normaszegés. A normaszegés következményétől való félelem – épp úgy, mint a belső jog – a nemzetközi jog esetében is fontos visszatartó erővel rendelkezik, csak éppen az államközi jogi szabályok esetében – a belső jogtól eltérően – csupán kivételesen kell tartani központi vagy akár decentralizált kényszerintézkedés alkalmazásától. A potenciális jogsértőt visszatarthatja a jogsértéstől a jognak való engedelmség szokásszerű gyakorlata, de ha nem, akkor a nemzetközi presztízs elvesztésének lehetősége, a rend megbomlásának rá nézve is érvényesülő negatív következményei és a többi állam együttműködési hajlandóságának esetleges elvesztése fenyegeti.^[47]

8. A szuverenitás egyéb nemzetközi jogi korlátai

[32] A területi főhatalom az államterület fölötti kizárólagos főhatalmat jelenti. Az állam törvényhozási, igazgatási hatalmát általában a saját államterületére nézve gyakorolja. Ez alól kivételt jelent – a nemzetközi jogot sértő, de a gyakorlati okokból tolerált módon – a területen kívüli ügyekre vonatkozó jogalkotás és annak kikényszerítése. Az Egyesült Államok például már 1986-ban, az Egyesült Királyság pedig 2001-ben olyan törvényt hozott, amely szerint az állampolgáraik elleni külföldön történt terrorista merényletek elkövetői fölött joghatósággal rendelkeznek.

[33] A területi főhatalomnak számos nemzetközi jogi korlátja lehet. Ilyen például a demilitarizálás, amely általában egy békeszerződésből ered, és megtiltja az állam bizonyos területén a katonai tevékenységet. Továbbá ilyen a nemzetközi jogi szolgálat, amely alapján az állam egy meghatározott területét egy másik állam egy meghatározott célra használhatja, például átjárhat rajta vagy a ->[szomszédjogokból](#) eredő egyéb kötelezettségek, így például, az, hogy minden államnak úgy kell használnia területét, hogy mások államoknak ne okozzon kárt. A szuverenitás sajátos korlátja, hogy a minden állam által közösen használható területek nemzetközi jogi koncepciójából „kibújt” az emberiség közös öröksége és gondja, amely bizonyos állami szuverenitás alatt nem álló területek tekintetében véget vetett az „aki kapja, marja” elv érvényesülésének^[48]

[34] A személyi főhatalomnak is vannak nemzetközi jogi korlátai. Ilyen például a diplomatákat megillető immunitásból eredő kikényszerítési akadály. Az emberi jogok nemzetközi védelme széleskörű kiépülését megelőzően az állam területén tartózkodó külföldiekkel való bánásmód tekintetében a nemzetközi minimum standard jelentett garanciát.

9. Az Európai Unió és a szuverenitás

[35] Az EU-tagság csökkenti a tagállamok jogi értelemben felfogott szuverenitását, hiszen az abból eredő jogkörök egy részét – más tagállamokkal együtt – az unió intézményein keresztül gyakorolja: autonóm döntések helyett, közösségi döntések útján. Az integráció előrehaladása eredményeként az EU tagállamai alkotmányjogi és nemzetközi jogi értelemben már nem is egyszerűen államok, hanem „tagállamok”. Az unió koronájának gyémántja a négy alapszabadság, az áruk, a személyek, a szolgáltatások, a tőke határok közötti áramlása szabadságának értelmezése és ellenőrzése, valamint az azokból eredő jogkörök. A „megőrzött” tagállami szuverenitás ékköve a kilépés joga,^[49] amely már nem csupán a Lisszaboni Szerződés óta létező elvi lehetőség, hanem a gyakorlat részévé vált a brit kilépési folyamat megindulásával.

[36] Schmitti értelemben a tagállamiság nem csökkenti a szuverenitást. Tudniillik egy tagállam – más tagállamokkal kötött koalíciók útján – érdemben részt vehet az adott ország gazdasági és politikai helyzete szempontjából is alapvető jelentőségű döntések meghozatalában. Míg az EU-n kívüli európai állam – jogilag érintetlen szuverenitása birtokában – kénytelen lehet egyes uniós döntésekhez passzívan alkalmazkodni. Ez a helyzet olyan gyakorlati megoldásokhoz vezetett el, mint a Svájc és az EU közötti komplikált szerződéses háló vagy az Európai Gazdasági Térség létrehozása.

10. A szuverenitás átalakulása és indokolhatósága

[37] Az államhatárokon keresztüli társadalmi és gazdasági interakciók elképesztő mértékű megnövekedése, amelyet tovább pörgetett az alternatív – elektronikus – univerzumok létrejötte, továbbá az egy államon belül megoldhatatlan problémák tudatosodása eredményeként az autonóm döntések hozatalának köre erősen szűkült. Ennek következtében az állami szuverenitás pozitív tartalma sok tekintetben már nem az autonóm döntési jogkör, hanem a saját néven való részvétel lehetősége a nemzetközi döntéshozatali folyamatokban. Az érdemi részvétel garanciája lehet, ha az adott ország viszonylag kiegyensúlyozott pozíciót foglal el az államok kölcsönös függésének rendszerében. Ugyanakkor egyes relációkban inkább az egyoldalú függések a jellemzőek. Egy állam relatíve függő helyzetben lehet, de ez a viszony beleágyazódik a világméretű multilaterális államközi kapcsolatok bonyolult rendszerébe.^[50] Ebben a helyzetben a más államok ügyeibe történő be nem avatkozáson alapuló régi szép „vesztfáliai világ” – amely egyébként a valóságban sohasem valósult meg, legfeljebb töredékesen – átadta helyét a nonstop beavatkozás szép, új világának.^[51]

[38] A nem állami szereplők (a transznacionális vállalatok, a pénzpiacok, a terrrorszervezetek, a nemzetközi nyomásgyakorló csoportok stb.) egyre nagyobb jelentősége az „elveszített kontroll”^[52] realitását építik ki, amely folytonosan napirenden tartja a teljesen autonóm döntéshozatal legalább lehetőség szerinti visszaszerzésének törekvését.

[39] Az elmúlt évtizedekben a Boszniában, Ruandában, Koszovóban vagy Darfurban lezajlott súlyos és tömeges emberi jogszértések, emberiesség elleni bűncselekmények, háborús bűncselekmények, etnikai tisztogatások és népiirtások vezettek el a szuverenitás felelősségként történő újrafogalmazásához. Ez a koncepció a védelmi felelősség, amely szerint a lakosság súlyos veszélyekkel szembeni védelme elsődlegesen az adott állam felelőssége, de ha ennek nem képes vagy hajlandó eleget tenni, a nemzetközi közösségnek kell intézkedéseket tennie, „időszerű és határozott választ” adnia az ENSZ útján. A Biztonsági Tanács is megerősítette a koncepciót és több későbbi döntésben hivatkozott is rá.^[53]

[40] A szuverenitás az egy államon belül nem megoldható közös problémák közös megoldásának akadálya, amelyre – a szuverenitás nyelvét használva – a megoldás az egyenlő szuverenitás helyett a szuverén előtti egyenlőség lehetne. Azaz a világállam.^[54] A világállam azonban vagy globális despotizmus lenne és/vagy nagyon törékeny birodalom, amelyet széttépnének a szabadság és az autonómia visszaszerzése miatt kitört civil lázadások.^[55]

[41] Így az emberiség állami keretek között él, a nyugati centralizált, területi alapú államrendszer világméretűvé vált. Az elkülönült hatalmi központok – az államok – az egyenlő szuverenitás alapján

formalizálják egymásközi viszonyaikat. Ez teremti nemzetközi jogi értelemben egyenlő lehetőséget a kis és közepes hatalmak számára, hogy részt vehessenek a nemzetközi döntéshozatali folyamatokban. Ez akkor is igaz, ha egy nemzetközi szervezet plenáris szervében vagy egy államközi konferencián érvényesül a nagyhatalmak „láthatatlan súlya”,^[56] mivel a kis államok szuverén egyenlőség nélkül nem lennének tagállamok vagy résztvevők, így pedig nem lennének koalícióképesek. Ettől még persze igaz a schmitti kritika, az, hogy az absztrakt és üres nemzetközi jogi formalizmus elrejtje a valóságot, a nagyhatalmak által létrehozott konkrét rendet, a nemzetközi erőviszonyokat. Ez azonban valójában erény. Egyrészt azért, mert a legfontosabb kérdésekben – a nemzetközi béke és biztonságot és fontos gazdasági döntéseket illetően – nem is rejtje el (BT, IMF, EU), másrészt az egyenlőnek tételezés – amint láttuk – a hatalmi tényezőként való fellépést erősíti multilaterális keretek között, amelyek fenntartása elsősorban a kicsi vagy a közepes államok érdeke.

[42] A közös problémák közös megoldása – a szuverenitás nyelvét használva – annak kölcsönös önkorlátozásán alapuló megoldásokban jelenhet meg, mint amilyen például a párizsi klímaegyezmény, vagy olyan államok közötti társulásokban, amelyek lehetővé teszik a szuverenitás bizonyos kérdéseinek együttes gyakorlását, ilyen például az EU.

11. JEGYZETEK

-
- [1] Bodin, Grotius és Vattel művei kivételével – amelyek a nemzetközi jogi összefüggések szempontjából a legfontosabbak a klasszikus szerzők művei közül – a múlt nagy jogbölcselei eredeti munkáinak címét nem idézzük.
- [2] Carl SCHMITT: *Political Theology, Four Chapters on the Concept of Sovereignty*, ford. George SCHWAB, Chicago, University of Chicago Press, 2005, 5.
- [3] Martti KOSKENNIEMI: *From apology to utopia, The structure of international legal argument*, Helsinki, Lakimiesliiton Kustannus, 1989, 194–196.
- [4] Hans KELSEN: „Sovereignty and International Law” *The Georgetown Law Journal* 1960/4, 632.
- [5] Hans KELSEN: „The Principle of Sovereign Equality of States as a Basis for International Organization” *The Yale Law Journal* 1944/2, 207.
- [6] Martti KOSKENNIEMI (3. j.) 429–430.
- [7] TAKÁCS Péter: *Államtan*, Budapest, Corvinus Egyetem, 2010, 163.
- [8] John HILLA: „The Literary Effect of Sovereignty in International” *Law Widener Law Review* 2008/1, 81.
- [9] HORVÁTH Barna: *Angol jogelmélet*, Budapest, Pallas Stúdió – Attraktor, 2001, 112.
- [10] GOMBÁR Csaba: „Mire ölünkbe hullott, anakronisztikussá vált” in GOMBÁR Csaba – HANKISS Elemér – LENGYEL László – VÁRNAI Györgyi (szerk.): *A szuverenitás káprázata*, Budapest, Korridor, 1996, 23.
- [11] NAGY Boldizsár: „Az abszolútum vágyáról és a tűnékeny szuverenitásról” in GOMBÁR–HANKISS–LENGYEL–VÁRNAI (10. j.) 237.

- [12] HORVÁTH (9. j.) 148.
- [13] HILLA (8. j.) 85, 93.
- [14] TAKÁCS (7. j.) 166.
- [15] HILLA (8. j.) 102, 104.
- [16] HORVÁTH (9. j.) 272.
- [17] HILLA (8. j.) 112–113.
- [18] Richard FALK: *Revitalizing International Law*, Ames, Iowa State University Press, 1989, 9; JAKAB András: „A szuverenitás fogalmának megszelídítése – érvelési variációk az európai integráció állandó problémájára” in PAKSY Máté (szerk.): *Európai jog és jogfilozófia, Konferenciatanulmányok az európai integráció ötvenedik évfordulójának ünnepére*, Budapest: Szent István Társulat, 2008, 246; KISS J. László: *Globalizálódás és külpolitika, Nemzetközi rendszer és elmélet az ezredfordulón*, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2003, 13–14.
- [19] Ulrich K. PREUSS: „Equality of States: its Meaning in a Constitutionalized Global Order” Hertie School of Governance, *Working Papers* 2008/18, 10.
- [20] PREUSS (19. j.) 9.
- [21] Antonio CASSESE: *Terrorism, Politics and Law: The Achille Lauro Affair*, Cambridge, Polity Press, 145.
- [22] HILLA (8. j.) 118.
- [23] Gerry SIMPSON: *Great Powers and Outlaw States. Unequal Sovereigns in the International Order*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004, 32.
- [24] Martti KOSKENNIEMI: *The Gentle Civilizer of Nations: The Rise and Fall of International Law*, Cambridge, Cambridge University Press, 98–178.
- [25] Benedict KINGSBURY: „Sovereignty and Inequality” *European Journal of International Law* 1998/4, 605–6.
- [26] Brad R. ROTH: „The Enduring Significance of State Sovereignty” *Florida Law Review* 2004/12, 1026.
- [27] *Island Palmas Case Arbitration Perm*, Ct. of Arbitration, 2 U.N. Rep. Int’l Arb. Awards 829 1928.
- [28] *Advisory Opinion No. 4, Nationality Decrees Issued in Tunis and Morocco*, P. C. I. J. 7 February 1923, 4.
- [29] *S. S. Wimbledon Case Judgment*, (U. K., France, Italy, Japan v. Japan) 1923 P.C. I. J. (ser. A) No. 1, 4.
- [30] VALKI László: „Mit kezd a szuverenitással a nemzetközi jog?” in GOMBÁR Csaba – HANKISS Elemér – LENGYEL László – VÁRNAI Györgyi (szerk.): *A szuverenitás képrázata*, Budapest, Korridor, 1996, 54.
- [31] *Lake Lanoux Arbitration (France v. Spain)* 1957 12 R.I.A.A. 281; 24 I.L.R. 101.
- [32] Hans Kelsen: „The Principle of Sovereign Equality of States as a Basis for International Organization” *The Yale Law Journal* 1944/2, 210.
- [33] A fejezet címének forrása Yvonne KING: „Are Some States are More Equal?” *Indian Journal of International Law* 1996/3.
- [34] Christian TOMUSCHAT: *International law: ensuring the survival of mankind on the eve of a new century, Recueil des cours, Collected Courses*, Leiden–Boston, Martinus Nijhoff – Brill, 1999, 27–28.
- [35] *S. S. Lotus Case (France v. Turkey) Judgment* P. C. I. J. Ser. A, No. 10 1927, 4.
- [36] SIMPSON (23. j.) 169
- [37] Pieter Hendrik KOOIJMANS: *The Doctrine of the Legal Equality of States: An Inquiry Into the Foundations of International Law*, Leiden, A. W. Sythoff, 1964, 242.

- [38] HILLA (8. j.) 126–133.
- [39] Bin CHENG: „United Nations Resolutions on Outer Space: „Instant Customary Law?” *Indian Journal of International Law* 1965, 35–40.
- [40] Max WEBER: *Tanulmányok*, Budapest, Osiris, 1998, 158.
- [41] Michael W. REISMAN: „Sovereignty and Human Rights in Contemporary International Law” *American Journal of International Law* 1990/4, 866–876.
- [42] „Conference on Yugoslavia Arbitration Commission: Opinions on Questions Arising from the Dissolution of Yugoslavia (1991)” 31 *International Legal Materials* .
- [43] LAMM Vanda: „Az emberi jogok nemzetközi védelme és az államok szuverenitása” *Magyar Tudomány* 2014/4, 402.
- [44] Olivier de FROUVILLE: „La souveraineté est-elle toujours au fondement du droit international?” *Revue de droit d'Assas* 2014/10; „Is sovereignty still de foundation of international law?” *Sorbonne Assas Law Review* ,
- [45] Michel VIRALLY: „Review Essay: Good Faith in Public International Law” *American Journal of International Law* 1983/1, 132.
- [46] *Nuclear Test Case (Australia v. France)* Judgment, I. C. J. Reports 1974, 46.
- [47] VALKI László: „Az állam szuverenitása” in KENDE Tamás – NAGY Boldizsár – SONNEVEND Pál – VALKI László (szerk.): *Nemzetközi jog*, Budapest, CompLex, 2014, 101–103.
- [48] NAGY (11. j.) 246.
- [49] JAKAB (18. j.) 265.
- [50] VALKI László: „Az állam szuverenitása” in KENDE–NAGY–SONNEVEND–VALKI (47. j.) 101–103.
- [51] FROUVILLE (44. j.).
- [52] Saskia SASSEN: *Elvesztett kontroll? Szuverenitás a globalizáció korában*, ford. ROTYIS József, Budapest, Helikon, 2000.
- [53] SULYOK Gábor: „A humanitárius intervenció és a védelmi kötelezettség fogalmi elhatárolása” in CSAPÓ Zsuzsanna (szerk.): *Emlékkötet Herczegh Géza születésnek 85. évfordulójára. A ius in bello fejlődése és mai problémái*, Pécs, PTE ÁJK, 2013, 220–252.
- [54] FROUVILLE (44. j.).
- [55] John RAWLS: *The Law of Peoples*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 2001, 36.
- [56] Richard H. STEINBERG: „Who is Sovereign?” *Stanford Journal of International Law* 2004/2, 333.